

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Wie bepaalt de band tussen ouder en kind?

IJzendoorn, M.H. van

Citation

IJzendoorn, M. H. van. (1995). Wie bepaalt de band tussen ouder en kind? Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/1489>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/1489>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Wie bepaalt de band tussen ouder en kind?

Marinus van IJzendoorn

Het is bijna drieduizend jaar geleden. Om Troje woedt een hevige veldslag. Hektor, de aanvoerder van de Trojanen, keert bebloed terug van het strijdgewoel om zijn weinig vechtlustige broer Paris te halen. Alvorens zich weer bij zijn manschappen te voegen neemt Hektor eerst nog afscheid van zijn vrouw en kind. Hektor en Andromache beseffen dat dit afscheid voor goed kan zijn. Andromache probeert haar geliefde echtgenoot ervan te weerhouden zich opnieuw aan de gevaren van de strijd bloot te stellen. Homerus schrijft:

*'Moge mij, eerder gestorven, de aarde als grafheuvel dekken/ Voor ik uw jammeren hoor en u wegsleuren zie voor mijn ogen!'/
Zo sprak de stralende Hektor en strekte zich uit naar zijn zoontje,/ Ach maar het kindje boog schreiend terug naar de borst van zijn voedster/ Hooggegordeld;
verschrikt door het zien van zijn vriendelijke vader,/ bang voor het koper en ook voor de wuivende paardestaart, die het/ Bovenaf van de top van de helm zo angstig zag knikken.../ Hartelijk lachten zijn vriendelijke vader en edele moeder/
Dadelijk nam de stralende Hektor de helm van zijn hoofd af,/ zette hem, alom het licht weerspiegelend, neer op de grond en/*

Kuste zijn dierbare kindje; in zijn handen liet hij het dansen...!

Dan geeft Hektor het kind over aan zijn vrouw. En Homerus beschrijft haar reactie met de woorden: 'Zij nam het op aan haar geurende boezem en lacht' in haar tranen.'

In Homerus' *Ilias* spelen kleine kinderen een heel bescheiden rol. De ontroerende afscheidsscène van Hektor en Andromache is een van de weinige uitzonderingen. Hierin worden Hektor en Andromache niet alleen als liefhebbende echtgenoten geschetst, maar ook als liefdevolle ouders die ondanks de verschrikkingen van de oorlog intens kunnen genieten van de omgang met hun kind.

Maar er is meer. Homerus geeft ook aan dat de kleine Astyanax bang is voor Hektors glanzende helm met de witte paardestaart, en zich dichter tegen zijn voedster aanklemt. Een mooi voorbeeld van gehechtheid tussen kind en beroepsopvoeder. Ook komt de sensitiviteit van Hektor voor de oorzaak van de angst tot uitdrukking. De gevierde oorlogsheld neemt onmiddellijk zijn helm af, en begint met zijn zoon te spelen. Het kind komt snel weer tot rust, en kan door zijn vader aan Andromache worden gegeven. Zij omhelst het liefdevol en haar vreugde over de aanwe-

zigheid van Astyanax wint het van haar wanhopige verdriet over het aanstaande vertrek van Hektor. De ouders geven zo blijk van hun gehechtheidsrelatie met het kind. Het kind voelt zich ondanks het afschrikwekkend uiterlijk van vader en de tranen van zijn moeder weldra weer veilig en bereid tot spel: het danst op de arm van zijn vader.

Ik ga het hebben over de gehechtheid tussen jonge kinderen en hun ouders. Een kind is gehecht als het sterk geneigd is in angstige situaties en bij vermoeidheid of ziekte de nabijheid van en het contact met een specifieke opvoeder te zoeken. Wie van beide partners in een gehechtheidsrelatie – ouder of kind – drukt het zwaarstempel op de kwaliteit van deze relatie? Voordat ik deze vraag beantwoord, zal ik eerst in grotelijnen de theorie over het ontstaan en de ontwikkeling van de eerste gehechtheidsrelatie schetsen.

IEDER KIND RAAKT GEHECHT

De Britse kinderpsychiater John Bowlby constateerde al in de jaren vijftig dat gehechtheid een sleutelrol vervult in de ontwikkeling van jonge kinderen. Hij leidde uit klinische gevalsbeschrijvingen af dat jongeren en volwassenen die in hun vroege kinderjaren van hun ouders waren gescheiden, meer kans hadden op een gestoorde ontwikkeling en minder kans op een gelukkig bestaan. Niet zonder gevoel voor retoriek vergeleek hij dan ook in zijn beroemde rapport voor de World Health Organization uit 1951 het belang van gehechtheid voor de psychische ontwikkeling met het belang van eiwitten en vitamines voor de fysieke gezondheid. Met deze metafoer gaf Bowlby aan dat hij de 'behoefte' van kinderen om gehecht te ra-

ken een vooraanstaande plaats toedacht, gelijkwaardig aan de primaire behoefte aan voeding. Hiermee distantieerde hij zich van de vigerende psychoanalytische en leertheoretische ideeën, die de band tussen kind en ouder simpelweg verklaarden uit het feit dat de ouder het kind voedt en verzorgt en daarmee zijn hart verovert: volgens de traditionele opvatting zou juist bij jonge kinderen de liefde door de maag gaan.

Tegen het einde van de jaren vijftig kwamen gegevens uit ethologisch onderzoek beschikbaar die de traditionele opvatting leken te weerleggen. De beroemde Amerikaanse etholoog Harry Harlow voerde enkele historisch belangrijke experimenten uit met jonge resusaapjes die vanaf de geboorte van hun biologische ouders werden gescheiden. In plaats van hun echte ouders werden de aapjes voorzien van kunstmoeders opgetrokken uit ijzerdraad. Sommige kunstmoeders werden bekleed met een zacht, bontachtig vel, andere bleven een wat macaber ogend geraamte. De jonge aapjes konden door beide soorten moeders gevoed worden via een fles die op het geraamte was gemonteerd. In een van de experimenten groeiden acht aapjes op met beide typen kunstmoeders. Vier van de acht aapjes werden gevoed door de naakte kunstmoeder, en vier door het bedekte exemplaar, en de tijd werd gemeten die de aapjes bij ieder van de kunstmoeders doorbrachten. De resultaten waren opzienbarend. In beide groepen brachten de aapjes ongeveer vijftien uur per dag bij de beklede moeders door, en niet meer dan twee uur bij de onbekte kunstmoeder, ook al gaf deze de melk. In een ander experiment werden aapjes die waren grootgebracht bij een niet-voedende, maar beklede kunstmoeder in een angstaanjagende situatie gebracht, en hun

gedrag werd vergeleken met soortgenoten die waren opgegroeid bij een voedende, maar onbekte kunstmoeder. Alleen de groep die met een bekte moeder was grootgebracht zocht en vond steun bij de kunstmoeder. De groep met de voedende, maar onbekte moeder bleef angstig.

Deze experimenten laten onder gecontroleerde omstandigheden zien dat voeding bij resusaapjes geen doorslaggevend rol speelt in de totstandkoming van een gehechtheidsrelatie. Bij jonge resusaapjes gaat de liefde niet door de maag, maar is de aibaarheidsfactor, zoals Kousbroek dat noemde, van beslissend belang. Bowlby heeft deze gegevens, en tal van andere ethologische onderzoeksresultaten, als illustratie gebruikt voor de hypothese dat ook bij mensenkinderen de behoefte gehecht te raken aan een beschermende soortgenoot tot de primaire behoeften van de soort behoort. De gehechtheidstheorie is gebouwd op de veronderstelling dat jonge kinderen ter wereld komen met een aangeboren neiging om gehecht te raken – en deze neiging zou overlevingswaarde hebben gehad in de oorspronkelijke omgeving van evolutionaire aanpassing.

VEILIGE EN ANGSTIGE GEHECHTHEID

Een aangeboren neiging om gehecht te raken betekent natuurlijk niet dat er geen verschillen zijn in de aard of kwaliteit van gehechtheid. We weten allemaal dat sommige kinderen zich sneller vastklampen aan hun ouders dan andere, en meer moeite hebben met hun afwezigheid. De vraag is echter hoe deze individuele verschillen gemeten kunnen worden. Tegen het einde van de jaren zestig was op dit punt sprake van een beslissende doorbraak. Mary Ainsworth, een Amerikaanse ontwikkelingspsychologe, construeerde in die pe-

riode een even simpele als elegante meetprocedure voor individuele verschillen in gehechtheid. Deze test, die de Vreemde Situatie werd gedoopt, stelde onderzoekers over de gehele wereld in staat onderzoek te doen naar determinanten en effecten van verschillen in gehechtheid. Uitgangspunt van de Vreemde Situatie test is de gedachte dat een kind in een angstige situatie intensiever gehechtheidsgedrag laat zien, net zoals Astyanax, beangstigd door de witte paardestaart en de blinkende helm van Hektor, steun zocht bij de voedster. In de Vreemde Situatie worden de kinderen op een *gestandaardiseerde* wijze aan soortgelijke bronnen van angst blootgesteld. Opvoeder en kind bevinden zich in een spelkamer en hun gedragingen worden via een spiegelruit en camera's voortdurend geobserveerd. Eerst komt een onbekende persoon binnen, en even later verlaat de opvoeder de spelkamer om na ongeveer drie minuten weer terug te keren. Dit gebeurt tweemaal. Zoals psychofysiologisch onderzoek heeft aangetoond, zijn alle kinderen van een à twee jaar danig onder de indruk van de vreemde omgeving, de onbekende persoon die met ze wil spelen, en het verdwijnen van de opvoeder. De terugkeer van de opvoeder laat echter geheel verschillende reacties zien. Sommige kinderen stormen boos huilend op de opvoeder af, willen opgepakt worden – maar als dat is gebeurd verzetten ze zich tegen het lichamelijk contact: deze categorie kinderen wordt *angstig-ambivalent* gehecht genoemd. Andere kinderen lijken nauwelijks te reageren op de terugkerende ouder, ze blijven op het speelgoed gericht, of kruipen zelfs van de ouder weg alsof ze bang zijn voor een al te grote nabijheid. Deze kinderen zijn *angstig-vermijndend* gehecht. Een laatste categorie – die doorgaans ongeveer twee derde van de kinderen om-

vat – zoekt de nabijheid tot de opvoeder, wil getroost worden, maar is binnen een paar minuten zodanig gerustgesteld dat er weer gespeeld kan worden. Dit zijn de *veilig-gehechte* kinderen, de groep waarvan Astyanax een mooi voorbeeld is. Overigens kan de procedure op elk moment door ouder of proefleider onderbroken worden, zodra de indruk bestaat dat van het kind te veel wordt gevraagd.

Hoe komt het dat kinderen zo verschillend op het vertrekken de terugkeer van hun opvoeder reageren? De crux van de gehechtheidstheorie is de veronderstelling dat gehechtheidspatronen afhangen van de verwachtingen van het kind omtrent ondersteuning vanuit de omgeving, verwachtingen die zijn gebaseerd op de ervaringen met de opvoeders die het kind gedurende de eerste levensmaanden en -jaren heeft opgedaan. Een baby die een betrouwbare en sensitieve opvoeding heeft ervaren, verwerft een gevoel van veiligheid in relatie tot de opvoeder. Het kind ontwikkelt een mentaal model, waarin de opvoeder gezien wordt als iemand die in tijden van angst en spanning niet lang op zich zal laten wachten. Tegelijkertijd ontwikkelt het kind een beeld van zichzelf als iemand die bekwaam is de omgeving naar zijn hand te zetten, en de aandacht te verkrijgen die het nodig heeft. Een baby aan wie weinig aandacht is geschonken, of die op wisselvallige wijze door de opvoeder is behandeld, zal daarentegen een angstige vorm van gehechtheid ontwikkelen, en een negatief zelfbeeld.

OUDER OF KIND?

In hoeverre is de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie afhankelijk van de ouder en wat is de bijdrage van het kind zelf? Uiteraard geven beide partijen, ouder en

kind, vorm aan hun relatie. Maar dit interactionele perspectief heeft nog niet de vraag overbodig gemaakt wie van beide partijen de meeste invloed heeft. Zoals we eerder zagen stelt de gehechtheidstheorie dat het kind weliswaar een genetische predispositie voor gehechtheid heeft, maar dat de kwaliteit van de gehechtheid vooral wordt bepaald door de wijze waarop de ouder omgaat met het kind.

Dit is een uiterst omstreden hypothese. Ouders wijzen bijvoorbeeld op de grote persoonlijkheidsverschillen tussen de kinderen in hun gezin, en zijn geneigd deze verschillen toe te schrijven aan de erfelijkheid. Bij opvoedingsproblemen menen ouders nogal eens dat de opvoeding gefrustreerd werd door de inbreng van het kind. Juist als er problemen in de opvoeding rijzen is voor de ouders de verleiding groot de oorzaak eerder bij het kind te zoeken dan bij henzelf. Het kind wordt dan prikkelbaar genoemd, als huilbaby geëtiketteerd, de mythe van de 'minimal brain damage' wordt van stal gehaald, of de oorzaak van de problemen wordt bij voedseladditieven gezocht. Zo ontstaat het beeld van de baby als een verkleinde uitgave van 'tyrannosaurus rex', die zijn arme ouders slapeloze nachten bezorgt.

In het wetenschappelijk debat kan de theorie van het aangeboren temperament in dit opzicht worden beschouwd als de tegenhanger van de gehechtheidstheorie. Komt de baby met een moeilijk temperament ter wereld, dan is volgens de temperamentstheorie een ontwikkeling in de richting van een angstige gehechtheidsrelatie nauwelijks te vermijden. Een gemakkelijk temperament zou daarentegen het ontstaan van een veilige gehechtheid stimuleren. De temperamentstheorie heeft ook op het gevaar gewezen ouders als de oorzaak van alle problemen te zien. De

Hektors afscheid van Andromache voordat hij ten strijde trekt tegen Ajax. (Illustratie uit de Ilias, ± 1815, getekend door Felice Giani.)

'blame-the-mother' ideologie zou zelfs schadelijk zijn voor de opvoeding, omdat ouders onzeker worden gemaakt. De gehechtheidstheorie schuift de ouders inderdaad welerg veel verantwoordelijkheid voor de relatie met het kind in de schoenen. Is dat terecht?

We kunnen de vraag wie van beide partijen – ouder of kind – het meest zijn stempel op de gehechtheidsrelatie drukt ook anders stellen. In hoeverre is een ouder in staat problemen bij het kind in termen van gehechtheid te compenseren, en in hoeverre is een kind in staat problemen van de ouder te compenseren? Concreter geformuleerd is de vraag, welk kind betere emotionele ontwikkelingskansen heeft: een geestelijk of lichamelijk gehandicapt

kind dat door een gezonde ouder wordt opgevoed, een gezond kind dat door een ouder met problemen wordt grootgebracht, of een gezond kind dat door een gezonde ouder wordt opgevoed. De gehechtheidstheorie laat de voorspelling toe dat een sensitieve ouder emotionele belemmeringen als gevolg van aangeboren handicaps bij het kind kan overwinnen. Degenen die een minder zware rol aan de ouders toebedelen zullen dit moeten betwijfelen, zeker als de problemen van ernstige aard zijn.

Ter beantwoording van deze vraag hebben we alle gehechtheidsstudies bij risico gezinnen verzameld en aan een kwantitatieve her-analyse ofwel meta-analyse onderworpen. Met risico-gezinnen bedoel ik gezinnen die ofwel vanwege kenmerken van de ouders, ofwel vanwege kenmerken van de baby's het risico in zich dragen dat de gehechtheidsrelatie problematisch verloopt. Omdat verre-weg de meeste ge-

KADAN

hechtheidsstudies naar risico-gezinnen in Noord-Amerika zijn verricht – 34 studies met in totaal ruim 1600 gezinnen – kozen we als controlegroep alle Noordamerikaanse studies naar gehechtheid in 'normale' gezinnen. Dat zijn er 21, die bijna 1600 gezinnen omvatten. De meta-analyse betrof dus ongeveer 3200 gezinnen. De risico-gezinnen werden in twee hoofdcategorieën verdeeld: ten eerste gezinnen waarin de risico's in eerste instantie gelegen zijn in kindproblemen, zoals bijvoorbeeld in geval van het syndroom van Down, premature geboorte, doofheid en aangeboren hartafwijkingen, en ten tweede gezinnen waarin de risico's in eerste instantie gelegen zijn in problemen bij de ouders, bijvoorbeeld door depressiviteit of schizofrenie van de moeder, of doordat het kind wordt mishandeld of verwaarloosd. Uiteraard kunnen problemen bij het kind problemen bij de ouder oproepen, en ook het omgekeerde is waar. Zonder deze wederzijdse beïnvloeding en verwevenheid van problemen bij ouder en kind te ontkennen wordt hier echter de primaire bron van de problemen tot uitgangspunt genomen, zoals deze in de betrokken studies zelf is gelokaliseerd.

In de meta-analyse zijn de frequentieverdelingen van angstig- en veilig-gehechte kinderen uit de 'normale' gezinnen gebruikt als norm waartegen de verdelingen gevonden in de studies naar risico-gezinnen zijn afgezet. Het bleek dat in gezinnen met ouderproblemen beduidend meer angstige gehechtheidsrelaties voorkomen dan in normale gezinnen. In gezinnen met kindproblemen komen angstig-gehechte kinderen echter niet vaker voor dan in normale gezinnen. Het verschil in invloed van ouder- en kindproblemen op het al dan niet ontstaan van veilige gehechtheidsrelaties is verrassend groot. Ongeveer een

derde van de probleemkinderen heeft een angstige gehechtheidsrelatie met de ouders, terwijl meer dan de helft van de probleemouders een angstige gehechtheidsrelatie met hun kinderen heeft opgebouwd. De meta-analyse suggereert dat kinderen niet bij machte zijn tegenwicht te bieden aan een tekortschietend ouderschap, maar dat ouders wel in staat zijn de problemen van hun kinderen te compenseren, en deze probleemkinderen naar een veilige gehechtheid te begeleiden. Overigens hadden de betrokken studies alle betrekking op gezinnen waarin de moeders in problemen verkeerden. Ondanks het mooie voorbeeld van Hektor is de vader als mogelijke gehechtheidsfiguur helaas nog weinig onderwerp van studie geweest.

SENSITIEVE OUDERS

Hoe kunnen we het opmerkelijke antwoord op onze vraag interpreteren? Ethel Portnoy heeft met literaire middelen althans een gedeelte van de verklaring tot uitdrukking gebracht: 'Het ogenblik dat ik mijn pasgeboren zoon te zien kreeg werd mijn hele verhouding tot hem vastgelegd. Hij was beklemmend lelijk. Hij zag eruit als iets wat te vroeg uit het nest was gevallen... Op dat ogenblik al voelde ik mijn keel droog worden door een verlamdende, woeste liefde voor hem. Al zou geen sterfeling van hem houden, ik zou van hem houden.' Er zijn empirische aanwijzingen dat vooral de ouderlijke sensitiviteit een belangrijke rol speelt bij het ontstaan en de ontwikkeling van gehechtheid. Een sensitieve ouder is in staat signalen van de baby snel te registreren, adequaat te interpreteren, en er prompt en gepast op te reageren. De baby wordt daarbij vanaf de geboorte gezien als een interactiepartner met eigen communicatiemiddelen en een

eigen behoeftepatroon. Baby's met een sensitieve ouder leren dat hun signalen adequate reacties aan de omgeving ontlokken, en dat hun behoeften serieus worden genomen. De sensitieve ouder van een gehandicapte baby leert in te spelen op de specifieke en soms sterk ingeperkte mogelijkheden van communicatie bij het kind. Ze hebben bij wijze van spreken aan een 'half woord' of gebaar genoeg. Het kind krijgt het gevoel invloed op de omgeving te kunnen uitoefenen, en op die omgeving te kunnen rekenen: zo ontwikkelt de baby een basisvertrouwen in de omgeving, en in zichzelf als een competente en invloedrijke interactiepartner. Het gezonde kind daarentegen is niet opgewassen tegen het gepreoccupeerde of wisselvallige optreden van een depressieve of anderszins in problemen verkerende ouder die bij tijd en wijle meer gericht is op zichzelf dan op de omgeving, *in casu* het kind. Het opgroeiende kind kan daardoor het gevoel ontwikkelen niet goed begrepen te worden door de omgeving, en de opvoeder niet echt te kunnen vertrouwen. In deze zin is de baby overgeleverd aan zijn ouders. Omdat ouders de moge-

lijkheid hebben de problemen van hun jonge kinderen te hanteren – en niet omgekeerd – zijn ze als eerste verantwoordelijk voor de ontwikkeling van de gehechtheidsrelatie met het kind, ook wanneer dit problemen of tekorten vertoont.

Prof. dr. M.H. van IJzendoorn is hoogleraar theoretische pedagogiek aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij ontving in 1990 een Pionier-subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) voor zijn onderzoek naar gehechtheid bij ouders en kinderen.

Literatuur

- Homerus, *Ilias*. Vertaling A.W. Timmerman
 IJzendoorn, M.H. van, *Het stempel van ouders op de gehechtheid van het kind*. Rede uitgesproken ter gelegenheid van de *dies natalis* van de Rijksuniversiteit Leiden, 1992
 IJzendoorn, M.H. van, *Gehechtheid van ouders en kinderen. Intergenerationele overdracht van gehechtheid in theorie, (klimsch) onderzoek en gevalsbeschrijvingen*. Houten, Bohn, Stafleu, Van Loghum, 1994
 Portnoy, E. e a , *Over kinderen*. Amsterdam, Meulenhoff, 1990

Deze bijdrage is een bewerking van de *dies oratie*. In deze oratie is de geraadpleegde literatuur opgenomen.